

Nastajanje kapitalizma

Ivan Cerovac

Pogrešno je zamisliti kako u jednom trenutku završava feudalizam kao društveni poredak te počinje razvoj novog poretka, kapitalizma; moguće je ugrubo za tu prekretnicu navesti godinu ukidanja kmetstva, ali treba se uzeti u obzir da se kapitalizam razvija postupno, nekoliko stoljeća, u okviru feudalnog načina proizvodnje. Isto tako, mora se imati na umu da kapitalizam svugdje ne nastupa istovremeno; neke od promjena i procesa opisanih u ovom prilogu, poglavito oni koji se tiču zapadne Europe, sežu gotovo u kasni srednji vijek, dok se kapitalizam na istoku, primjerice u Rusiji, javlja tek kasno u 19. stoljeću.

Da bi uopće moglo doći do pojave kapitalizma u okvirima feudalnog društvenog uređenja, dva su ključna uvjeta trebala biti ispunjena: trebalo je doći do akumulacije kapitala koji će se uložiti u proizvodnju te do oslobođenja radne snage od jakih feudalnih elemenata. Velika geografska otkrića, eksploatacija kolonija i robovlasništvo omogućili su prvi uvjet, dok su drugom pridonijeli predkapitalistički odnosi koji se javljaju na selu; feudalci se okreću stočarstvu i velik broj seljaka ostaje bez zemlje te u potrazi za poslom odlazi u gradove.

Novi ekonomski odnosi počinju mijenjati društvo, te u ovom razdoblju možemo pratiti čitav niz reformi, od onih državne uprave, religije, vojska i dalje. Javlja se nova ekonomska doktrina, merkantilizam, koja gospodarski napredak države vidi u smanjenju uvoza i povećanju izvoza. Merkantilizam označava razdoblje ranog kapitalizma; njegovo odbacivanje predstavlja ujedno i početak prijelaza na razvijenije kapitalističke oblike koji će obilježiti 19. i 20. stoljeće.

Iako se bavi jednim od naizgled manje zanimljivih pogleda na ljudsku prošlost, ekonomska je povijest ključna za razumijevanje gotovo svakog drugog pogleda budući da mu prethodi i možemo čak otići tako daleko i reći da ekonomska povijest leži u temelju razumijevanja sveukupne povijesti. Možda će apsolutizam Marije Terezije, zavjere obitelji Borgia i Napoleonovi ratovi biti zanimljivije povijesne teme, ali za potpuno razumijevanje povijesnih događaja trebamo objasniti njihove uzroke, a oni se uglavnom nalaze u samom društvu određenog vremena. *Ne određuje svijest ljudi njihov bitak, nego obrnuto, njihov društveni bitak određuje njihovu svijest.*¹ Da bi objasnili bilo koji povijesni događaj, najprije moramo objasniti u kojim je uvjetima do njega došlo, kakvo je bilo stanje u svijetu u

---

¹ Karl Marx, Friedrich Engels, *O historijskom materijalizmu*, Školska knjiga, Zagreb 1974.

vrijeme njegova odvijanja i kako se ono odrazilo na sam događaj. Zato je proučavanje ekonomske i društvene povijesti ključno za shvaćanje svih povijesnih događaja i procesa.

Pogrešno je zamisliti kako u jednom trenutku završava feudalizam kao društveni poredak, te počinje razvoj novog poretka, kapitalizma; moguće je ugrubo za tu prekretnicu navesti godinu ukidanja kmetstva, ali treba se uzeti u obzir da se kapitalizam razvija postupno, nekoliko stoljeća, u okviru feudalnog načina proizvodnje. Isto tako, mora se imati na umu da kapitalizam svugdje ne nastupa istovremeno; neke od promjena i procesa opisanih u ovom prilogu, poglavito oni koji se tiču zapadne Europe, sežu gotovo u kasni srednji vijek, dok se kapitalizam na istoku, primjerice u Rusiji, javlja tek kasno u 19. stoljeću.

Najprije ću, nakon kratkog objašnjenja samog kapitalizma kao društveno-ekonomskog sustava, opisati nastajanje prvih kapitalističkih ekonomskih odnosa i njihov utjecaj na stanje u društvu. Isto tako, nakon objašnjenja razvoja proizvodnih snaga, postanka radničke klase i akumulacije kapitala, prikazat ću kako ti novi kapitalistički odnosi postupno ulaze u društvo: u državnu organizaciju, u vojsku i religiju. Zatim ću objasniti daljnji razvoj kapitalizma, širenje tržišta i prodiranje novih odnosa u kolonije, kao i merkantilizam kao novu ekonomsku politiku. U završnom ću dijelu, samo ukratko, prikazati društveno-ekonomsko stanje u nekim, za razvoj kapitalizma zanimljivim zemljama Europe.

Nastajanje novog ekonomsko-društvenog poretka

Kapitalizam je društveno-ekonomsko uređenje čija je glavna karakteristika da oni koji rade nisu ujedno i vlasnici sredstava za proizvodnju. Drugim riječima, radnici na tržištu rada prodaju svoju radnu snagu kapitalistima, koji su zahvaljujući monopolu nad sredstvima za proizvodnju vlasnici proizvoda društvenog rada. Radnici u procesu proizvodnje stvaraju nove vrijednosti, veće od vrijednosti njihove radne snage i sirovina uloženi u proizvodnju, koje kapitalist prisvaja kao *profit*, glavnu pokretačku snagu kapitalističke proizvodnje.²

Da bi uopće moglo doći do pojave kapitalizma u okvirima feudalnog društvenog uređenja, dva su ključna uvjeta trebala biti ispunjena: trebalo je doći do akumulacije kapitala koji će se uložiti u proizvodnju te do oslobođenja radne snage od jakih feudalnih elemenata. Prije nego što objasnim kako su ovi uvjeti uopće zadovoljeni, želio bih se prvo posvetiti pogrešnoj pretpostavci koja se javlja kod mnogih, ideji da se prvi kapitalistički odnosi javljaju s pojavom industrije, dakle od izuma parnog stroja i sredine 18. stoljeća.

---

² Diskutabilno je može li se ova definicija u potpunosti primijeniti današnji oblik kapitalizma, ali sigurno je da vrlo dobro opisuje kapitalizam iz razdoblja koje u ovom radu obrađujemo. Karl Marx, *Manifest komunističke partije*, Ognjen Prica, Zagreb 1948.

Prethodna pretpostavka pogrešna je čak u dva pogleda: prvo, iako je najveći uspon kapitalizam doživio upravo za prve industrijske revolucije (jer je onda postalo jasno da radnici nikako ne mogu biti vlasnici sredstava za proizvodnju, budući da su strojevi i industrijska postrojenja svojom novčanom vrijednošću bili daleko izvan njihova dosega), on ipak nije nužno vezan za industriju; i ranije se, u manufakturama na sjeveru Italije i u zapadnoj Europi, proizvodnja vršila tako da radnici u manufakturama nisu bili vlasnici sredstava za proizvodnju, oni su samo prodavali svoju radnu snagu vlasniku manufakture³. Drugo, pogrešno je začetke industrije tražiti u prvoj industrijskoj revoluciji; industrijski se oblici proizvodnje javljaju puno ranije, tako da su prve strojeve pokretali sami ljudi, domaće životinje ili energija vjetra ili vode. Za veća postrojenja ključna ja bila energija vode, tako da su se takve industrije smještale uz rijeke koje su imale dovoljan prirodni pad ili na kojima se mogla izgraditi brana; to je ograničilo smještaj takvih tvornica u gradovima, jer je tvorničar morao otići k vodi⁴. Jasno je zašto se najslavniji izum Richarda Arkwrighta, stroj koji se koristio za pređenje pamuka, zvao još i "vodeni stroj". Prve se tvornice ovog tipa rade na sjeveru, gdje je bilo više brzih i neplovnih rijeka, primjerice u škotskim visočjima (tvornica Roberta Owena u New Lanarku⁵), te na brežuljkastom području oko Sheffielda, gdje su brojne brze rječice pokretale manja postrojenja.

Najprije ću objasniti kako je došlo do nastanka proletarijata. Treba istaknuti da je za razdoblje od 16. do 18. stoljeća karakteristična gotovo paradoksalna situacija: vlada silna nezaposlenost, a opet je prisutna i nestašica radne snage. Uzroke ove pojave možemo podijeliti u dvije glavne skupine - one vanjske i one unutarnje. Među one prve zasigurno bi trebalo svrstati nepovezanost pojedinih krajeva; često se događalo da je na jednom području dolazilo do nestašice radne snage, dok je na susjednom vladala nezaposlenost. Stari feudalni zakoni, kao primjerice engleski zakon o potporama, zabranjivali su sirotinji da seli s područja svoje župe i traži posao drugdje, a tek će prve pobjede kapitalizma omogućiti radnicima slobodno kretanje. Dva su unutarnja problema koja se javljaju; ljudi ili ne znaju raditi ili pak ne žele raditi. U to je vrijeme rad na strojevima bio poprilično zahtjevan, bilo je potrebno mnogo vještine i iskustva, a da bi se to steklo bile su potrebne godine i godine rada. Nije bilo škola i mjesta kamo bi se mogla steći stručna sprema za pojedine vrste djelatnosti, a rijetke tvornice i manufakture čuvale su svoje načine proizvodnje i znanje o radu na strojevima kao stroge tajne. Drugi je problem što u to vrijeme ljudi često odbijaju raditi, ali barem odbijaju raditi posao koji kapitalisti žele od njih da rade. Često se u izvorima iz toga vremena nailazi na spise u kojima se tvorničari žale kako su radnici lijeni i nemarni; uzrok tome treba se u prvome redu tražiti u prvotnom mentalitetu tih radnika. Oni su nekad bili poljoprivrednici koji su, ostavši bez zemlje, u potrazi za poslom došli u

---

³ Josef Kulischer, *Opća ekonomska povijest*, Knjiga I., Kultura, Zagreb 1957.

⁴ Rudolf Bičanić, *Nastajanje kapitalizma*, Školska knjiga, Zagreb 1959.

⁵ Robert Owen (1771.-1858.), bogati poduzetnik i jedan od poznatijih socijalista-utopista, zastupa samoupravljanje radnika i bori se za njihova prava (1833. osniva sindikalni pokret).

Ian Donnachie, *Robert Owen: Owen of New Lanark and New Harmony*, Tuckwell Press, East Lothian, 2000.

gradove, ali su i dalje naviknuti raditi kao u poljoprivredi, dakle ovisno o tempu promjena u prirodi. Nisu naviknuti na uporan, neprekidan rad i zato rade samo kad ih nužda na to prisili; iz ovog se razvijaju brojne teorije koje zaključuju isto: samo niske nadnice i bijeda tjeraju ljude na neprekidan rad. Na ovaj su se način kapitalisti dvostruko okoristili - dobili su stalnu i jeftinu radnu snagu.

Višak radne snage

Nakon što sam objasnio ovaj fenomen u nastanku kapitalizma, prikazat ću samo ukratko kako je izgledala situacija u europskim gradovima u to vrijeme. U Francuskoj već u 14. i 15. stoljeću vlada gotovo opća bijeda; broj prosjaka u Parizu se u to vrijeme procjenjuje na 80 000, a sredinom 17. stoljeća prosjaci su činili četvrtinu gradskog stanovništva. Slična je situacija bila i drugdje u zemlji. Biskup od Noyona piše kako u njegovoj biskupiji od gladi umire dnevno 450 ljudi, a pred samu revoluciju, 1786., jedan svećenik piše: "*Već sam 30 godina župnik i još nisam vidio toliko bijede. Možemo li ja i još 5-6 stanovnika hraniti 33 druge gladne obitelji?*"⁶.

Slična je situacija i u Engleskoj. Podaci iz 17. stoljeća ukazuju kako svaki četvrti stanovnik ne može preživljavati bez neke vrste potpore. Prosjaci se uglavnom okupljaju u Londonu, a novouvedeni porez za pomaganje sirotinji iznosi krajem 17. stoljeća četvrtinu engleske vanjske trgovine.

Ni u Njemačkoj stanje nije puno bolje; u Kölnu, Mainzu i Trieru računa se da na tisuću ljudi ide 50 svećenika i 260 prosjaka. U Austriji je, primjerice, u vrijeme opsade Beča, bilo toliko prosjaka da su ih počeli protjerivati iz grada da ne ometaju obranu⁷.

Sad se nameće pitanje odakle toliko prosjaka i osiromašenih ljudi, koji će kasnije biti podloga za stvaranje radničke klase? Mnogo je uzroka koji su doveli do ovakve pauperizacije, a navest ću samo najvažnije: seljaku se oduzima zemlja, veleposjednici zaključuju da im se više isplati prelazak na stočarstvo, oranice se pretvaraju u pašnjake, velik je broj kmetova protjeran sa svojih selišta, a samo su rijetki zadržani kako bi brinuli o feudalčevoj stoci. Uz ovu je pojavu, pogotovo u Engleskoj, vezan izraz kako su «ovce pojele ljude». Dalje, pauperizaciji je pripomoglo zatvaranje samostana u svim reformatorskim državama; prema nekim podacima samostani su u Engleskoj uzdržavali gotovo 80 000 siromaha. Osim toga, došlo je do naglog porasta broja stanovnika; u niti stotinu godina broj stanovnika Engleske se povećao za 50%⁸. Javlja se i sve veća imovinska diferencijacija, neki seljaci i obrtnici profitiraju, dok drugi bivaju izbačeni iz utrke, odlaze u gradove gdje traže novi posao ili

---

⁶ Rudolf Bičanić, *Nastajanje kapitalizma*, nav. dj. (tekst W. Sombarta)

⁷ Josef Kulischer, *Opća ekonomska povijest*, nav. dj., Knjiga I.

⁸ Kasnije će prirodni prirast toliko narasti da će se broj stanovnika udvostručavati svakih 50 godina, a porast stanovništva bio bi još veći da nije bilo emigracije u kolonije.

BBC – *British History* (http://www.bbc.co.uk/history/british/launch_ani_population.shtml)

prosjače po ulicama. Nadalje, nove reforme u državi, smanjenje moći i samovolje feudalca, te stvaranje moderne državne vojske, označile su kraj feudalnih i plaćeničkih privatnih vojski, kao i raskošnih povorka koje su pratile feudalca – svi ovi ljudi ostaju bez posla i nov život traže u gradovima. I za kraj, visoki porezi i ratovi koji su poharali određena područja bacili su mnoge na prosjački štap, te ljudi napuštaju poharana područja u potrazi za poslom.

Ovime je prvi uvjet za nastanak kapitalizma zadovoljen, došlo je do oslobođenja radne snage od okova feudalizma, tisuće slobodnih ljudi lutaju zemljom i povlače se po gradovima u potrazi za bilo kakvim poslom, spremni kapitalistima prodati svoju radnu snagu. Na sljedećih ću nekoliko stranica objasniti kako su skupljeni prvi kapitali te kako je zadovoljen i taj drugi uvjet.

Akumulacija kapitala

Najprije da naglasim da novac i roba nisu sami po sebi kapital; da bi to postali oni se moraju pretvoriti u kapital. Da bi do toga došlo, u dodir moraju stupiti dvije klase ljudi koje posjeduju bitno različite vrste roba; jedni koji posjeduju sredstva za proizvodnju, novac i životne namirnice, i drugi, slobodni radnici, koji prodaju vlastitu radnu snagu. Bitno je shvatiti dvoznačnost same sintagme "slobodni radnici"; oni su istovremeno slobodni u smislu da nisu sami dio sredstava za proizvodnju (kao robovi ili kmetovi) već mogu slobodno odlučiti žele li i za koga žele raditi, a isto su tako slobodni (lišeni) i od sredstava za proizvodnju, za razliku od, primjerice, samostalnog seljaka kojem pripada njiva na kojoj radi, ili obrtnika kojem pripada radionica.

"Ovom *polarizacijom robnog tržišta* dati su osnovni uslovi kapitalističke proizvodnje. Kapitalistički odnos ima za pretpostavku, da su *radnici odvojeni od vlasništva na uslovima za ostvarivanje rada*. A čim kapitalistička proizvodnja stane jednom na noge, ona ne samo što održava tu podvojenost, već je i *reproducira u sve većem razmjeru*. Proces, koji *stvara kapitalistički odnos*, ne može, dakle, biti drugo do *proces odvajanja radnika od vlasništva na uslovima svog rada*, proces koji s jedne strane *pretvara* društvene životne namirnice i sredstva za proizvodnju u *kapital*, a s druge strane neposredne proizvođače u *najamne radnike*. Takva *prvobitna akumulacija* nije, dakle, ništa drugo do *historijski proces rastavljanja proizvođača od sredstava za proizvodnju*."⁹

U prvobitnoj akumulaciji kapitala važnu je ulogu igralo izrabljivanje robova pa ću i tome posvetiti koju riječ. Na ropstvu je počivalo čitavo gospodarstvo Europljana u prekomorskim kolonijama. U Americi se porobljavaju Indijanci, ali oni nisu sposobni za naporni robovski rad pa

---

⁹ Karl Marx, *Kapital*, I. knjiga, Kultura 1947. - "Takozvana prvobitna akumulacija"

umiru u velikim brojevima ili čine masovna samoubojstva, tako da se počinju uvoziti crnci iz Afrike. Prvi brod s crnim robovima stigao je u Ameriku niti devet godina nakon njezinog otkrića.

Robovi su, u punom smislu te riječi, bili samo crnci; bijelo roblje isprva su činili obrtnici i radnici iz Europe koji su morali kao neslobodni ljudi odraditi prevozninu (obično sedam godina rada), ili robijaši i vojni zarobljenici, dok je položaj Indijanaca bio negdje između robova i kmetova; naime, oni su obično devet mjeseci prisilno radili u rudnicima ili na plantažama, ali su se mogli tri mjeseca u godini vratiti u svoja sela i onda obrađivati posjede¹⁰. Dolje je prikazano koliko se robova procjenjuje u kolonijama pojedinih država početkom 19. stoljeća¹¹:

Francuska	276 000
Engleska	729 000
Španjolska	321 000
Nizozemska	73 000
Portugal (Brazil)	1 930 000
SAD	2 329 000

Broj robova u to je vrijeme u stalnom porastu; sredinom 19. stoljeća, u manje od 30 godina, broj robova u SAD-u se udvostručio, dakle popeo na 4.5 milijuna. Iz Afrike se godišnje odvlačilo pola milijuna robova; od toga su 400 tisuća odvlačili kršćanski trgovci robljem, a 100 tisuća muslimanski. Međutim, od tih 400 tisuća samo je 120 tisuća preživljavalo put i prve godine robovskog rada. Profit je od trgovine robljem iznosio rijetko ispod 50%, a u 18. stoljeću i do 200%.

Da bi se objasnili uvjeti u kojima dolazi do prve akumulacije kapitala, važno je osvrnuti se i na ulogu koju su ovdje igrale američke kolonije; one su predstavljale neiscrpan izvor sirovina, a isto tako i novo tržište za robu iz Europe. Širenje tržišta na zapad bilo je jedan od glavnih uzroka stvaranja novih manufaktura; naime, samostalni obrtnici su svojom proizvodnjom mogli više-manje zadovoljiti potrebe Europe, ali da bi došlo do viška robe koji bi se onda prodavao u kolonijama trebalo je ubrzati i modernizirati proizvodnju. Ostalo je sve jasno: zemlje Europe iz kolonija pribavljaju sirovine, obrađuju ih i u kolonijama prodaju gotove proizvode. Postavlja se pitanje, međutim, kako to da je do tako naglog gospodarskog rasta došlo u zemljama zapadne Europe, dok recimo Španjolska i Portugal, dvije najveće kolonijalne velesile, već stoljeće nakon velikih geografskih otkrića doživljavaju gospodarski pad ili stagnaciju. Odgovor na ovo pitanje krije se u njihovom odnosu prema kolonijama;

¹⁰ Rudolf Bićanić, *Nastajanje kapitalizma*, nav. dj.

¹¹ *Parliament & The British Slave Trade 1600 – 1807* (<http://slavetrade.parliament.uk/slavetrade/index.html>)

Španjolska je eksploatacijsku politiku prema kolonijama u prvim stoljećima koncentrirala na pljački zlata i srebra; u južnoj se Americi otvaraju veliki rudnici srebra Zacatecas, Guanato i Potosi, dok se rudnici srebra u srednjoj Europi u ovo vrijeme postupno iscrpljuju. To zlato iz kolonija, međutim, ne ostaje u Španjolskoj, ono samo prolazi kroz nju (ako bi zbog gusarenja uopće stiglo do Španjolske) i završava u zemljama zapadne Europe, točnije u Engleskoj, Francuskoj i Nizozemskoj. Naime, Španjolska nije u kolonijama prodavala vlastite proizvode, već ih je kupovala od zapadnih europskih zemalja i onda preprodavala u kolonijama. Zbog zlata koje je u početku dobivala, Španjolska nije imala ni potrebu razvijati svoju proizvodnju; međutim, njezina posrednička trgovina počinje smetati Engleskoj, Francuskoj i Nizozemskoj budući da im španjolska flota nije uopće potrebna; i same imaju svoje trgovačke flote kojima bi mogle uz veći profit prodavati proizvode u kolonijama. Zbog toga dolazi do masovnog krijumčarenja robe iz Europe u kolonije ili se pak plovi pod španjolskom zastavom, ali gotovo sav profit ide dalje u zemlje zapadne Europe i zato upravo tamo dolazi do prve akumulacije kapitala. Nakon 1779. niz je luka u kolonijama otvoren za strance, Španjolska se naposljetku odrekla monopola na trgovinu sa svojim kolonijama i akumulacija kapitala na zapadu sada ide još brže.

Ovime smatram da sam objasnio kako uopće dolazi do nastanka kapitalizma; javlja se višak radne snage, ljudi se okupljaju u gradovima tražeći posao, a istovremeno se javlja akumulacija kapitala, naglo bogaćenje ljudi koji će kasnije postati vlasnici sredstava za proizvodnju, dok će ovi drugi postati najamni radnici, prodavači rada.

Europa u ranokapitalističkom razdoblju

Sad kad sam uvodno objasnio što je uopće kapitalizam i kako do njega dolazi, osvrnut ću se i na njegov utjecaj na društvene prilike; o ovome bi se moglo pisati stotine stranica, ali samo ću ukratko izložiti kako novi društveno-ekonomski sustav utječe na reforme u vojsci, religiji i samom shvaćanju vladara.

Šarenilo vojnih postrojbi iz srednjeg vijeka pojavom prvih kapitalističkih odnosa počinju zamjenjivati velike državne vojske; dok je prije svaki feudalac imao svoju privatnu vojsku te je rat između dvije države zapravo bio sukob između dviju strana, od kojih se svaka sastojala od većeg broja takvih malih feudalnih vojski, u novom se vijeku javljaju jedinstvene, homogene vojske čiji su zapovjednici podređeni isključivo vladaru. Moguće je ulogu srednjovjekovnog viteza usporediti s ulogom obrtnika, a ulogu vojnika iz 18. stoljeća s onom radnika; kao što obrtnik radi sam za sebe, tako se i vitez bori samostalno, nepovezano s drugim postrojbama. "Srednjovjekovna bitka zapravo je

skup dvoboja"¹². Vojnik 18. stoljeća bori se protiv neprijatelja u sklopu svoje zajednice, kao što radnik u proizvodnji sudjeluje kao dio zajednice. Isto tako, u modernoj je vojsci izvršena diferencijacija između zapovjednika i vojnika, čiji posao postaje sve jednostavniji, samo treba slušati i pokoravati se zapovijedima nadređenih.

Velike se razlike uočavaju i u broju vojnika; dok srednjovjekovne vojske broje nekoliko tisuća ljudi, nove predkapitalističke i kapitalističke vojske broje i nekoliko stotina tisuća. Primjerice, na najvećem križarskom pohodu sudjelovalo je svega 10 000 križara, a najveća srednjovjekovna vojska ikad okupljena imala je oko 32 000 vojnika. Situacija je potpuno drugačija ako pogledamo moderne vojske 18. stoljeća¹³:

Austrija u ratu	363 000
Austrija u miru	297 000
Rusija	224 000
Prusija	190 000
Francuska	182 000

Još jedna od značajnih razlika bila je i nabava oružja; u srednjem vijeku svaki vojnik sam sebi nabavlja oružje, ali primjenom vatrenog oružja i pojavom topova vojnik si više ne može priuštiti takvo naoružanje te brigu za njegovu nabavu preuzima država. Taj je proces bio postupan, od 15. do 17. stoljeća država plaća vojniku samo dio opreme i naoružanja, a tek kasnije preuzima cijeli trošak. Zanimljivo je stanje bilo prije uvođenja ove prakse, a nakon pojave vatrenog oružja. U 16. su stoljeću vojnici, ako su imali vatreno oružje, puške pribavljali od različitih izvora, tako da je svaka imala drugačiji sustav, kalibar i izgled. Tek kada država počinje vojnicima pribavljati oružje, nestaje ovih razlika.

Isto tako, u feudalnoj vojsci svaki se vojnik odijevao prema vlastitom ukusu i mogućnostima; uniforme se javljaju tek u 16. stoljeću, a od 18. stoljeća postaje običaj da država plaća odjeću vojnicima. Bitno je uočiti kako ove vojne reforme utječu na razvoj kapitalizma; država naručuje goleme količine jednakih uniformi i oružja i jasno da na tome profitiraju velike manufakture i tvornice.

Nove društvene reforme nalaze svoj oslonac i u religiji koja im se prilagođava; javlja se teorija kako Bog od čovjeka želi da što više zaradi, jasno, sve dok direktno ne šteti drugim ljudima. Dobitak, štednja i ponovno ulaganje smatra se najvećom kršćanskom krepošću. "Ako vam Bog pokaže put,

¹² Rudolf Bičanić, *Nastajanje kapitalizma*, nav. dj.

¹³ Grupa autora, *Vojna enciklopedija*, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb 1953.

kojim biste na zakonit način mogli dobiti više nego na nekom drugom putu, ako to odbijete i izaberete neko manje unosno zanimanje, vi time kršite jednu od svrha vašeg poziva i odbijate da budete Božji pouzdanik."

U to vrijeme Thomas Mun (1571.-1641.), londonski trgovac i ekonomist, širi svoju teoriju kojom želi pokazati da kralj mora potpomagati trgovinu; naime, njemu ona uvijek donosi profit. Napravio neki trgovac uspješnu ili neuspješnu razmjenu, kralju uvijek ide porez od trgovine, tako da zarađivali domaći trgovci ili ne, kralj će uvijek profitirati¹⁴. Jasno, u ovo vrijeme eksploatacije kolonija, trgovci uvijek zarađuju.

Merkantilizam

U predkapitalističkom i ranokapitalističkom razdoblju javlja se merkantilizam,¹⁵ posebna ekonomska doktrina koja počiva na uvjerenju da se do bogatstva može doći trgovinom, točnije smanjenjem uvoza i povećanjem izvoza. Adam Smith, britanski ekonomist, u svojim radovima dokazuje kako su merkantilisti bili u krivu; snaga gospodarstva neke države nije u profitu koji se ostvaruje trgovinom, već u proizvodnim snagama te države. Brojne su države isprva prihvatile merkantilizam, tako da je primjerice Engleska zabranila uvoz tkanina iz drugih država, a uz to je i brojne druge, na koje je imala utjecaj, prisilila da kupuju englesku vunu jer je "kvalitetnija i bez nje se ne može napraviti dobro sukno"¹⁶. Ovaj je sustav međutim bio u potpunosti baziran na interesima proizvođača, a ne na interesima i mogućnostima potrošača. Visoki porezi na uvoz (primjerice u Engleskoj) kompletno izbacuju strane proizvođače, a potrošači su prepušteni monopolu engleskih proizvođača koji i u vlastitoj zemlji postavljaju jako visoke cijene.

Merkantilizam dopušta uvoz sirovina, čak ga i potiče, ali samo ukoliko će se proizvodi dobiveni od tih sirovina prodati u inozemstvu po daleko većoj cijeni. Budući da kapitalizam u svojoj osnovi traži što jeftiniju radnu snagu, ona se ne nalazi u matičnoj državi, već u kolonijama; primjerice, da bi materijalima opskrbljivali jednog tkalca potrebna su čak četiri prelca. Da bi smanjili trošak kapitalisti zapošljavaju prelce u inozemstvu (po iznimno niskim cijenama), njihov rad uvoze kao sirovinu, posao dalje nastavljaju tkalci, a engleski su prelci kompletno izbačeni iz sustava, za njih nastupa teško razdoblje. Isto se kasnije javlja i s tkalcima, i taj se posao prebacuje u kolonije ili druge države, a u Englesku sada dolaze samo gotove tkanine; posao je sad na krojačima, a svi prije njih

---

¹⁴ Adam Smith, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, II. knjiga, Zagreb 1952.

¹⁵ Bitno je uočiti čvrstu povezanost merkantilizma i trgovačkog kapitalizma; naglasak ovdje nije na proizvodnji i na proizvodnim dobrima, već na novcu koji predstavlja njihovu protuvrijednost. Sam je izraz nastao 1763. u Francuskoj, a glavni su zastupnici ove ekonomske doktrine bili Jean-Baptiste Colbert, ministar financija Luja XIV., te Thomas Mun i filozof David Hume.

¹⁶ Što je zapravo bila laž, engleska je vuna bila daleko manje kvalitete od, recimo, španjolske vune. Josef Kulischer, *Opća ekonomska povijest*, Knjiga I., Kultura, Zagreb 1957.

(prelci, i sada tkalci) ostaju bez sredstava za život. Jasno, ovaj proces se nastavlja i dalje, proizvodnja se prebacuje drugdje, te iako pojedini trgovci i kapitalisti izvlače veliki profit, velik dio radnika biva izbačen iz proizvodnje i zamijenjen jeftinijom radnom snagom.

Razvoj kapitalizma u europskim zemljama

Toliko o nastanku kapitalizma općenito, sada ću samo ukratko prikazati osnovne specifičnosti nastanka kapitalizma u Engleskoj, Nizozemskoj, Francuskoj, Švedskoj i Rusiji; jasno da su u svakoj od ovih država vladale drugačije prilike pa je sukladno tome potrebno zasebno ih obraditi.

Bitno je na početku naglasiti da je Engleska u 18. stoljeću bila zemlja trgovačkog, a ne industrijskog kapitala. Primjerice, prije revolucije 1789. više je tvornica bilo u Francuskoj nego s druge strane La Manchea. To su doduše bile kraljeve manufakture koje su uglavnom proizvodile skupocjene predmete i oružje, dok su u Engleskoj to razdoblje obilježili trgovci i mali obrtnici, od kojih će se kasnije razviti klasa industrijalaca¹⁷.

Engleska nije u 18. stoljeću predkapitalistička, već potpuno kapitalistička zemlja, međutim to je zemlja trgovačkog, a ne industrijskog kapitala. U to vrijeme naglo raste broj bogataša koji financiraju trgovinu i proizvodnju, a kao glavni argument koji ukazuje koliko se dobro kapitalizam već učvrstio u Engleskoj navodi se podatak da većinu proizvoda nisu radili samostalni proizvođači, već najamni radnici. Bitna razlika između ovih radnika i onih u velikim francuskim manufakturama bila je ta što u Engleskoj najamni radnici najčešće rade kod kuće, ali im redovito sirovine za rad, a ponekad i sama sredstva proizvodnje, pribavljaju najmodavci. Isto tako, u Engleskoj su u to vrijeme već razvijeni klasični oblici kapitalizma - dionička društva, kreditne organizacije i banke, čak i prvi radnički sindikati¹⁸. Za razliku od industrijskog kapitalizma, koji se temelji na zapošljavanju velikog broja ljudi u tvornicama i manufakturama, trgovinski se kapitalizam temelji na nadzoru trgovaca nad kupovinom i prodajom robe koja se proizvodi u uvjetima proizvodnje na malo. Do bogatstva se ne dolazi proizvodnjom, već kupovinom i preprodajom robe uz profit. Trgovački kapitalizam prethodi industrijskom, koji se javlja tek s pojavom strojeva.

Engleski kraljevi iz dinastije Stuart slijedili su ekonomsku politiku francuske krune, ali nakon revolucije 1688. država ograničava vlast na nadzor nad vanjskom trgovinom, a razvoj industrije stagnira. Rijetki su primjeri proizvodnje na veliko; možda samo u rudnicima te u tekstilnoj industriji i metalurgiji. Za sva druga područja kapitalistu se više isplatilo kupovati robu od malih nezavisnih

---

¹⁷ Ovime se nipošto ne tvrdi da je Francuska bila ekonomski razvijenija od Engleske, već se ističe razlika između dva oblika kapitalizma karakteristična za to razdoblje.

¹⁸ Godine 1776. osnovan je prvi sindikat u Engleskoj (Trade Union).
Čedomir Cvetković, *Britanski Trade Unioni*, Rad, Beograd 1964.

obrnika, ili kupovati sirovine pa ih davati radnicima na preradu po tzv. *kućnom sustavu*, nego postati poslodavac u smislu industrijskog kapitalizma.

Prema tome, možemo zaključiti i da je u neku ruku trgovački kapitalizam kočio razvoj industrijskog; trgovci su radije poslovali s više malih samostalnih obrtnika nego se sami davali u proizvodnju, tako da su ujedno i onemogućavali akumulaciju kapitala u rukama obrtnika; tek se s pojavom strojeva omogućuje uspon manjih proizvođača i razvoj industrijskog kapitalizma.

Što se Nizozemske tiče, ona se ubrzano gospodarski razvijala i u 17. stoljeću postala najveća trgovačka sila u Europi, a prema nekima je i prva država u kojoj se potpuno razvio kapitalizam. Jasno, riječ je o trgovačkom kapitalizmu, a u to vrijeme nizozemski su trgovci izvlačili profit trgujući proizvodima iz cijelog svijeta. Za razliku od Španjolske, u Nizozemskoj je postojala i želja da se nastavi s radom i preradom tih proizvoda; primjerice, kupovali su goleme količine sukna iz Engleske, ali su ga sami bojali i onda dalje preprodavali. Kako neki povjesničari to slikovito opisuju, nije bilo uvale ili zaljeva u kojem nije bio usidren niti jedan brod, a iz amsterdamske je luke izrasla prava šuma velikih i manjih jarbola. Prema podacima iz tog vremena u luci je bilo usidreno 200 velikih i preko tri tisuće brodova srednje veličine, a i sam je grad ubrzano rastao: 1601. procjenjuje se njegovo stanovništvo na 50 000, a zanimljiv je i podatak da je iste godine sagrađeno čak 600 novih kuća unutar grada¹⁹. Bogati trgovci su bili štedljivi i ulagali su pametno, a nije bilo ni nezaposlenosti, obrtnici i radnici su bili u solidnom položaju. U to vrijeme Nizozemska igra vodeću ulogu u novim geografskim istraživanjima te je prisutna želja za daljnjim širenjem trgovine na nova područja.

S vremenom se, već početkom 18. stoljeća, taj poduzetni duh počeo polako gubiti; trgovci sve manje riskiraju i okreću se davanju zajmova, a ne samoj trgovini. U 18. stoljeću Nizozemska je zajmodavac čitave Europe, bilo da se govori o zajmovima drugim državama ili trgovcima i kapitalistima iz drugih država. Ovime je slomljen trgovački duh i Nizozemska polako počinje zaostajati za Engleskom, iako je cijelo vrijeme ostala konkurentna.

Dok su u drugim državama manufakture osnivali poglavito trgovci i bogatiji obrtnici, u Francuskoj je značajnu ulogu igrala država; ona je poreznim olakšicama i kreditima potpomagala razvoj manufakture, a bilo je i onih čiji je direktni vlasnik bila država. Prema tome, možemo zaključiti da je država u ovom razdoblju bila nositelj novog poretka, a tek se kasnije pretvorila u kočnicu razvoja.

U Francuskoj u 17. stoljeću vlada velika vjera u novi merakntilistički sustav; država teži da uvoz uvijek bude manji od izvoza, a dobar način da se to postigne jest i da se što više proizvodi, i onda da se ti proizvodi izvoze. To je vrijeme vladavine Luja XIV., a Jean Baptiste Colbert, njegov ministar financija, na sve moguće načine potiče osnivanje manufakture; neke od njih bile su direktno

---

¹⁹ Rudolf Bićanić, *Nastajanje kapitalizma*, nav. dj.

pod kraljevim vlasništvom, iako su takve bile dosta rijetke i prvenstveno su se bavile izradom sagova, neke su bile pod direktnom zaštitom kralja i imale su pravo svoje proizvode prodavati pod kraljevskim grbom, a neke su 'samo' dobivale velike porezne olakšice i druge poticaje. Colbert potiče i dolazak stranih stručnjaka, iz Venecije (staklo), Švedske i Njemačke (rudari) te Nizozemske (tkanine), a donosi i radikalne zakone kojima želi spriječiti odlazak radnika iz Francuske. Isto tako, Colbert je popisao i nadopunio stara pravila o kvaliteti robe koja su već postojala u cehovima; postavio je posebne stručnjake koji su provjeravali kvalitetu proizvoda na tržištu, te propisao teške kazne za one koji prodaju robu koja ne zadovoljava kriterije kvalitete. Računa se da je u to vrijeme pod Colbertovom upravom bilo preko 150 manufaktura. Zahvaljujući ovim reformama Francuska je bila u vrhu svjetske proizvodnje, ali kasnije država gubi interes i počinje zanemarivati manufakture, što dovodi do slabljenja gospodarstva koje je bilo jedan od uzroka revolucije.

Švedska je u ovo vrijeme bila glavni proizvođač željeza; prema nekim podacima njen udio u proizvodnji željeza bio je 35%, a čak je polovica od ukupnog švedskog izvoza otpadala na željezo. Jasno je da ovolike količine ne bi mogle nastati u uvjetima srednjovjekovne cehovske proizvodnje, nego da se radi o proizvodnji u manufakturama. Isto tako, ovakvo bogatstvo rudama objašnjava veliku vojnu moć Švedske u to vrijeme. Svijet je velikim dijelom bio ovisan o švedskom željezu; primjerice, Engleskoj je 82.5% uvezenog željeza stizalo iz Švedske. Međutim, treba također imati na umu da u ovo vrijeme željezo još nije presudna sirovina u proizvodnji; strojevi su još rijetki, a oni koji postoje uglavnom su napravljeni od drva.

Nekoliko je razloga koji objašnjavaju ovakav procvat švedskog gospodarstva; prvi i očiti je bogatstvo rudama, kao i činjenica je da ovdje željezna rudača bila iznimno čista i kvalitetna, drugi bi bilo bogatstvo drvenim ugljenom koji je bio potreban za daljnju preradu rude, a ne smije se zaboraviti i na veliku vještinu i poduzetnost švedskih radnika koji su ljubomorno čuvali tajne proizvodnje ne bi li zadržali monopol, što im je i uspijevalo. U Francuskoj se u Colbertovo vrijeme radnici žale kako im kolege iz Švedske naređuju da napuste manufakturu kada bi proces proizvodnje došao do najzahtjevnije točke. Možda je glavni problem na koji su švedski rudari nailazili bio nedostatak kapitala; ovdje još nije došlo do velike akumulacije, tako da su se manufakture željeza najčešće osnivale pomoću velikih zajmova iz Nizozemske.

Rusija je u vrijeme Petra Velikog imala ekonomsku politiku sličnu onoj u Francuskoj; iako su još ranije postojale male manufakture, uglavnom u proizvodnji tekstila, keramike, papira i metalurgiji, od Petra Velikog počinje uplitanje države u osnivanje novih manufaktura. No za razliku od Francuske u kojoj je Luj XIV. uglavnom poticao osnivanje manufaktura koje su se bavile proizvodnjom luksuznih proizvoda, od svile i sagova do ogledala i parfema, ruske su manufakture bile okrenute proizvodnji oružja i opreme za vojsku. Dva velika rata, prvo onaj s Osmanskim Carstvom, a zatim i

Veliki sjeverni rat, bili su poticaj za osnivanje brojnih manufaktura i tvornica, poglavito na Uralu, a kasnije u tek osnovanom Petrogradu. Vjeruje se da je u to vrijeme osnovano preko 200 manufaktura te 12 velikih tvornica koje su radile isključivo za potrebe vojske. Čak su i tekstilne manufakture bile usmjerene prema proizvodnji uniforma za vojne potrebe. Privatne su manufakture bile poprilično rijetke, primjerice Apraksina koja je proizvodila svilu i Filatova, koja je proizvodila platno za jedra Petrove ratne flote²⁰.

*

Na prethodnih nekoliko stranica prikazao sam samo najosnovnije činjenice o razvoju kapitalizma u nekim od ekonomski značajnih europskih država tog vremena.. Jasno, ne mogu obraditi sve države koje su imale specifičan razvoj jer povijesne prilike nigdje nisu bile potpuno jednake, a kad bih se upustio u detalje još bih dugo pisao. Ne smije se zaboraviti da u vremenu opisanom u ovom prilogu još uvijek vlada feudalni poredak i da se prvi oblici kapitalizma tek javljaju pod njegovim okriljem. Jasno, feudalizam je sputavao kapitalizam, tako da ga se trebalo srušiti da bi se kapitalistički odnosi mogli osloboditi i razviti u potpunosti (bilo je potrebno radnu snagu osloboditi feudalnih oblika proizvodnje). S obzirom da je tema usmjerena na nastajanje kapitalizma nisam želio detaljnije obrađivati njegove razvijenije oblike, što eventualno može biti tema za neki drugi rad.

Literatura

- Bićanić, Rudolf, *Nastajanje kapitalizma*, Školska knjiga, Zagreb 1959.
- Cvetković, Čedomir, *Britanski Trade Unioni*, Rad, Beograd 1964.
- Domjanović, Pero, *Nastanak kapitalizma i radničkog pokreta*, Rad, Beograd 1964.
- Donnachie, Ian, *Robert Owen: Owen of New Lanark and New Harmony*, East Lothian, 2000.
- Fiamengo, Ante, *Osnove opće sociologije*, Narodne novine, Zagreb 1977.
- Hobsbawm, Eric, *Doba revolucije – Europa 1789-1848*, Školska knjiga, Zagreb 1987.
- Kulischer, Joseph, *Opća ekonomska povijest*, Knjige I. i II., Kultura, Zagreb 1957.
- Marx, Karl i Engels, Friedrich, *Izabrana djela*, Knjige I. i II., Kultura, Zagreb 1951.
- Marx, Karl, *O historijskom materijalizmu*, Školska knjiga, Zagreb 1974.
- Marx, Karl, *Nadnica, cijena i profit*, Kultura, Zagreb 1950.
- Marx, Karl, *Manifest komunističke partije*, Ognjen Prica, Zagreb 1948.
- Smith, Adam, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, II. knjiga, Zagreb 1952.
- Grupa autora, *Vojna enciklopedija*, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb 1953.
- Marxist Internet Archive* (<http://www.marxists.org/>)

---

²⁰ Josef Kulischer, *Opća ekonomska povijest*, nav. dj., knj. I. i knj. II.

Parliament & The British Slave Trade (<http://slavetrade.parliament.uk/slavetrade/index.html>)

BBC – British History (http://www.bbc.co.uk/history/british/launch_ani_population.shtml)

Capitalism (<http://en.wikipedia.org/wiki/Capitalism>)

Ivan Cerovac: The Beginnings of Capitalism (summary)

It is erroneous to identify the moment of the very end of feudalism as the beginning of a new social order, capitalism. The year of abolition of serfdom could possibly be taken as the turning point in general. Nonetheless, the fact of gradual development of capitalism over few centuries and inside the feudal way of production should also be considered. One should bear in mind that capitalism did not occur in all regions at the same time. Some of the changes and processes described in the article, especially those concerning Western Europe, were present as early as in the late Middle Ages, while in the eastern parts, for example in Russia, capitalism appeared in the late 19th century.

Two basic conditions had to be fulfilled to prepare the ground for the emergence of capitalism in the boundaries of feudalism. Firstly, the capital had to be accumulated for the investment in production, and secondly, the workforce had to be liberated from the heavy feudal conditions. First condition was set by the Age of Discovery, exploitation of colonies, and slave-owing. Second one was realised through pre-capitalistic relations emerging in the country. Cattle breeding became the main occupation of the feudalists. The vast number of peasants turned landless and moved to town in their search for jobs.

The new economic relations started to impact the contemporary society so the whole range of reforms could be traced: from those in public administration, religion, army, etc. Mercantilism, the new economic doctrine, which favours the increase of export and the decrease of import, appears. It marks the period of an early capitalism. The abandonment of mercantilism represents the beginning of the transition onto developed capitalistic forms which were dominant in the 19th and 20th century.

Ivan Cerovac: Die Entstehung des Kapitalismus (Zusammenfassung)

Es wäre falsch zu denken, das in einem Augenblick der Feudalismus aufhört als eine Gesellschaftliche Ordnung zu existieren, und die Entwicklung eines anderen, wie zum Beispiel des Kapitalismus beginnt. Man kann nur grob genommen einen möglichen Wendepunkt erwähnen, und zwar das Aufheben der Hörigkeit, dabei muss man in Anspruch nehmen, dass sich der Kapitalismus Schrittweise entwickelt hat, einige Jahrhunderte lang in dem Rahmen von feudalen Erzeugungsweisen. Dabei ist noch zu bemerken, dass sich der Kapitalismus, nicht überall gleichzeitig entwickelt hat. Die meisten Änderungen und Prozessen die hier beschrieben werden, vorläufig die, die mit Westeuropa verbunden sind, reichen fast bis ins Mittelalter, währen sich der Kapitalismus im Osten, zum Beispiel in Russland, erst spät in den 19. Jahrhundert meldet.

Damit es in einer feudalen Gesellschaft überhaupt zum Kapitalismus kommen kann, müssten zwei Schlüsselbedingungen erfüllt werden: es müsste zur Akkumulation vom Kapital kommen, das in die Produktion investiert wird, und auch die Arbeitskräfte müssten von starken feudalen Elementen befreit werden. Die erste Bedingung haben große geografische Entdeckungen, Betriebe von Kolonien und Sklaventum ermöglicht. Zur zweiten Bedingung haben die Verhältnisse vor dem Kapitalismus, die sich am Land vorseilten, beigetragen. Die Feudalen kehren zur Rindzucht und eine große Zahl von Bauern bleibt ohne Land, wobei sie wegen der Arbeitsuche in die Stadt gehen.

Neue ökonomische Verhältnisse ändern langsam die Gesellschaft, wobei wir eine ganze Reihe von Änderungen folgen können, Reformen der Regierung, Religion, des Militär usw. Es kommt eine neue ökonomische Doktrin, der Merkantilismus, der einen Wirtschaftlichen Fortschritt, in der Reduktion vom Import und einer Steigerung vom Export sieht. Der Merkantilismus markiert die Zeit des frühen Kapitalismus. Die Ablehnung desselben zeichnet gleichzeitig auch den Beginn eines Übergangs zu kapitalistischen Formen die mehr entwickelt sind und die das 19. und 20. markieren werden.

Ivan Cerovac: La nascita del capitalismo (riassunto)

È sbagliato pensare che in un preciso momento finisce il feudalismo, come ordinamento sociale, e inizia lo sviluppo del nuovo ordinamento: il capitalismo. Come momento cruciale e di svolta possiamo menzionare l'anno dell'abolizione della servitù della gleba, ma dobbiamo anche prendere in considerazione che il capitalismo si sviluppa gradualmente, nel corso di molti secoli, in seno ai modi di produzione feudali. D'altra parte, non possiamo dimenticare che il capitalismo non fa la sua comparsa dappertutto allo stesso tempo; parte dei cambiamenti e processi descritti in questo articolo, riguardanti in particolare l'Europa occidentale, li troviamo già nel tardo Medioevo, mentre il capitalismo in oriente, ad esempio in Russia, lo troviamo appena nel tardo Ottocento.

Due sono le condizioni necessarie per la comparsa del capitalismo all'interno della struttura sociale feudale: l'accumulazione di capitale da investire nella produzione e la liberazione della manodopera dai forti legami con gli elementi feudali.

Le grandi scoperte geografiche, lo sfruttamento delle colonie e la schiavitù hanno reso possibile la prima condizione mentre la seconda è stata realizzata grazie a fenomeni precapitalistici nelle campagne: i feudatari si dedicano all'allevamento del bestiame e i contadini, rimasti senza terra, sono costretti a trasferirsi nelle città in cerca di lavoro.

Le nuove relazioni economiche cominciano a cambiare la società e proprio in questo periodo assistiamo a una serie di riforme, da quelle dell'amministrazione statale a quelle della religione, dell'esercito e altre. Nasce una nuova dottrina economica, il mercantilismo, la quale vede come unica possibilità di prosperità economica la riduzione dell'importazione e l'aumento dell'esportazione. Il mercantilismo segna il primo periodo nel quale fanno la loro comparsa i primi segni del capitalismo; il rifiuto del mercantilismo rappresenta il passaggio a forme capitalistiche più avanzate, che segneranno l'Ottocento e il Novecento.